

Кніга, якая ніколі не састарэе

Замест прадмовы

Вывучэнне на высокім узроўні літаратурнай спадчыны Беларусі XIX стагоддзя, вядома, немагчымае без усебаковага аналізу польскамоўнага даробку літаратараў, што жылі на беларускай зямлі і тварылі дзеля народу гэтага краю. Польскія гісторыкі і літаратуразнаўцы “падарылі” нам наша ўспрыняцце А. Міцкевіча як польскага вяшчуна, народнага прарока, паэтычнага генія Польшчы. Спробы асобных даследчыкаў запярэчыць ужо ледзь не агульнапрынятай канцэпцыі сур’эзна не ўспрымаліся, танулі ў аграмадным моры польскага міцкевічазнаўства.

А гэтыя спробы рабілі тыя, хто добра ведаў Беларусь, яе традыцыі і культуру. Яшчэ напрыканцы XIX ст. Б. Дыбоўскі закрануў пытанне паходжання А. Міцкевіча ў працы “Спроба вызначэння раса–племянных элементаў, зафіксаваных на твары нашага вешчуна Адама Міцкевіча”¹, а М. Масоніус — нацыянальнае псіхікі ў творчасці паэта². Крыху пазней Станіслаў Гласка пераканаўча давёў, што прозвішча А. Міцкевіча паходзіць ад беларускага імя Міцька³, а Габрыэль Корбут катэгарычна паставіў пытанне пра неабходнасць вывучэння “беларушчыны” ў творчасці А. Міцкевіча⁴.

Заклік вядомага гісторыка літаратуры з беларуска–літвінскага роду Карафа–Корбутаў (таго самага, які даў беларускай літаратуры Ялегі Пранціша Вуля, мажлівага аўтара паэм “Тарас на Парнасе” і “Два д’яблы”) пачуў Станіслаў Станкевіч (1907—1980), будучы доктар філасофіі ў галіне польскае й славянскае літаратуры, публіцыст, грамадскі дзеяч⁵. Ён яшчэ студэнтам Віленскага універсітэта плённа вывучаў польскамоўную літаратуру XIX стагоддзя (магістэрская дысертацыя “Беларуская стыхія ў творах Элаізы Ажэшкі”), а дзеля свае наступнае навуковае працы абраў даследаванне беларускіх элементаў у польскай рамантычнай паэзіі й у творчасці А. Міцкевіча⁶.

Як стэрэатып часу трэба разглядаць той факт, што С. Станкевіч усю польскамоўную літаратуру называе польскаю. Але ж ён з першых радкоў кнігі пачынае гаворку пра беларускі рэгіяналізм у польскай літаратуры й навуцы. Відавочна, не мог С. Станкевіч інакш: як ні як ягоная доктарская праца выконвалася ў польскім універсітэце. Зрэшты, даследаванне С. Станкевіча з’явілася шмат у чым дзякуючы вядомаму польскаму вучонаму прафесару Манфрэду Крыдлю, які належаў да дэмакратычнага лагера, у друку і ў афіцыйных зваротах выступаў супраць уціску беларускае, літоўскае і габрайскае меншасці ў Польшчы.

Беларускі рэгіяналізм у польскай літаратуры для С. Станкевіча — гэта адметная з’ява

¹ Kosmos. 1898.

² Massonius M. Rozdwojenie myśli polskiej. Warszawa, 1902.

³ Hnasko St. Skąd pochodzą nazwiska Mickiewicza i Kościuszki? // Kuryer literacko–naukowy. R. XII. 1933. Nr 7.

⁴ Korbut G. Białoruszczyzna w języku Mickiewicza // Korbut G. Szkice i drobiazgi historyczno–literackie. W–wa, 1935.

⁵ Чытач без цяжкасцяў знойдзе палярныя па сваёй скіраванасці жыццяпісы С. Станкевіча: ад пасквіля Алеся Бажко “Татальнае банкруцтва” (1973), а таксама допісаў сённяшніх інтэрнэт–пасквілянтаў да лаганічнага, хоць і з памылкамі, у біябібліяграфічным слоўніку “Беларускія пісьменнікі” (1995) і прыязна–ідэалізаванага ў брашуры Г. Войцік і Л. Луцкевіча “Станіслаў Станкевіч” (2001).

⁶ Stankiewicz St. Pierwiastki białoruskie w polskiej poezji romantycznej. Część I. (Do roku 1830). Wilno, 1936.

ў еўрапейскай культуры пачатку XIX стагоддзя. Нарадзілася гэтая з’ява “зацікаўленасцю і даследаваннямі” беларускага фальклору. Так, менавіта, цікавасць да вуснае народнае творчасці сталася асноўнаю прычынаю ўзнікнення партыкулярных настройў сярод спаланізванага ліцвінскага грамадства. Праўда, плённым аказаўся ўплыў і шэрагу іншых чыннікаў. Перадусім, дзейнасць віленскага таварыства шубраўцаў. Пра гэта сведчыць “Ліст з Варшавы”, надрукаваны ў 147 нумары “Wiadomości Brukowuch” (1819): “... вы для Літвы, а не для Кароны пішаце... Менш дбаеце пра тое, ці вас у Варшаве разумець будучь, толькі б у Вільні і на Літве былі зразуметы”. На станаўленне рэгіяналізму ўплывалі намаганні прагрэсіўнага ліцвінскага грамадства “палепшыць быт вясковага люду”. Пытанне гэта на Беларусі (у адрозненне ад Польшчы) было надзвычай актуальным, бо тут усё яшчэ існаваў прыгон; больш за тое, царскія ўлады спрыялі павелічэнню залежнасці сялян ад пана. Адукаваным людзям тагачаснае Беларусі, сябрам таемных таварыстваў было балюча ўсведамляць, што народ, які з’яўляецца захавальнікам спрадвечнае культуры, нацыянальнага менталітэту, палкам страціў значэнне ў грамадстве. Ём было балюча ўсведамляць, што чужая культура можа падмяніць аўтэнтычную культуру іх народа.

Вось чаму напачатку XIX ст. патрыятычна настроеная ліцвінская моладзь звярнулася да вывучэння і даследавання фальклору, а крыху пазней па прыкладзе нямецкіх рамантыкаў, па прыкладзе Ляха Шырмы пачынае выкарыстоўваць беларускую народную творчасць дзеля свае літаратурнае працы. Т. Зан, Я. Чачот, А. Петрашкевіч, Т. Лазінскі ды іншыя ствараюць паводле беларускага фальклору балады, пішуць вершы і паэмы пра народныя абрады, ужываюць беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы. С. Станкевіч акцэнтует увагу на тым, што гэтыя паэты імкнуліся як можна дакладней перадаць у сваіх творах самабытнасць беларускага фальклору. Асабліва Я. Чачот, які нават абвінавчваў А. Міцкевіча:

Бо шмат ад сябе ты, Адаме,
Наплёў пра часіны былыя.
Усё ж занядаўшы паданне,
Якое данеслі старыя⁷.

Зусім іншыя адносіны да беларускага фальклору былі ў А. Міцкевіча. Якраз аналізу гэтых адносінаў і прысвечана асноўная частка — а менавіта V–VIII раздзелы кнігі С. Станкевіча “Беларускія элементы ў польскай рамантычнай паэзіі”. Перш-наперш трэба заўважыць, што А. Міцкевіч ніколі не засяроджваў сваю увагу на нейкім пэўным народным паданні, легендзе, песні і г. д. Ён ніколі не ставіў перад сабою задачу мастацкімі сродкамі перадаць ці то змест, ці то сэнс, ці то форму фальклорнага тэкста. І гэта пры тым, што ён быў дастаткова абазнаным у — як сам каза — народнай літаратуры: “Бацька ягоны не быў заможны — нічога не меў. Але ў бацькоўскім доме было колькі дзяўчат-пакаёвак, з якіх адна мела аграмадны запасюзаказак, паданняў ды аповесцяў. Столькі ў юнацтве наслухаўся, што ведае не толькі ўсе народныя песні, змешчаныя ў зборніках, але апрача тых і шмат іншых; вырас у лясах, дык мог пазнаёміцца з гэтай народнай літаратурай. Народную песню лічыў лепшым за ўсё”. З народнымі казкамі пазнаёміў А. Міцкевіча стары лёкай Блажэй, якога бацька паэта называў Улісам, “бо штовечар баяў аб сваіх праўдзівых ды выдуманых падарожжах найдзіўнейшыя рэчы, якія дзеці, збегшыся ў чалядны пакой, так прагна слухалі, што іх потым нельга было прымусіць ісці спаць”.

Якраз гэтая абазнанасць, гэтае веданне фальклору спрычынілася да таго, што калі

⁷ Чачот Я. Свіцязь // Чачот Я. Выбраныя творы. Мінск, 1996. С. 132.

А. Міцкевіч “прыйдзе на поле рамантычнае паэзіі”, убачыўшы ў архаіцы невыгэрпнае багацце творчых матываў, дык ягонае паэтычнае ўяўленне будзе фармавацца не асобна ўзятым тэкстам, а ўсёю народнаю культураю, усёю архаікаю беларусаў. Гэтая думка — лейтматыў даследавання С. Станкевіча творчасці А. Міцкевіча, якой прысвечаны раздзелы “Балады і рамансы” Адама Міцкевіча”, “Дзяды”, “Іншыя творы Міцкевіча”, “Мова Міцкевіча”.

Ужо пры аналізе балады “Люблю я”, першага твора, у якім А. Міцкевіч звярнуўся да беларускае архаікі, малады вучоны пераканаўча абгрунтавае сваю пазіцыю. Справа ўскладнялася тым, што літаратуразнаўцы не бачылі ў гэтым і шматлікіх іншых творах А. Міцкевіча ўплыву народнае творчасці. (Асобныя лічылі, што з фальклору паходзяць адно толькі дробныя дэталі твора. Напрыклад, знікненне прывіду, калі заспявае певень.) Асноўную ж канцэпцыю фабулы балады — а менавіта, душа Марылі за абьякавасць да кахання мусіць пасля смерці пакутаваць да таго часу, пакуль яе не выбавіць хтосьці з жывых — шукалі ў вальтэраўскай філасофіі (Ю. Кляйнер), у сентыменталізме (С. Скварчынская), маўляў, нячуласць была найвышэйшаю крыўдаю й найвялікшым грахам, і таму годная ... найвышэйшае кары і г. д. Польскія літаратуразнаўцы не знаходзілі ў сваім фальклору аналагічных да “Люблю я” матываў. С. Станкевіч жа на аснове друкаваных зборнікаў народнае творчасці Е. Раманава, П. Шэйна, М. Федароўскага, а таксама ўласных запісаў з Наваградчыны даводзіць: А. Міцкевіч мог ведаць беларускія паданні пра дзядоў, якія пасля смерці пакутуюць за абьякавасць пры жыцці да інтымных пачуццяў. С. Станкевіч даволі шмат месца адводзіць даследаванню гэтае праблемы, прыводзіць шэраг фальклорных запісаў (заўсёды, трэба заўважыць, на мове арыгінала), бо А. Міцкевіч яшчэ раз выкарыстае дадзены цыкл паданняў дзеля стварэння вобраза летуценнае Зосі ў II частцы “Дзядоў”.

Падобным шляхам ідзе С. Станкевіч пры аналізе баладаў “Пані Твардоўская” і “Тукай”: беларускім фальклорным матэрыялам аспрэчвае высновы польскіх даследчыкаў, нібыта дадзеныя творы заснаваны на спрадвечна польскім матэрыяле. Апрача таго, балада “Тукай”, як высветліў наш вучоны, песна звязана з Завоссем, малою радзімаю паэта. Ейныя пейзажныя апісанні прывязаны да ваколіцаў Калдычэўскага возера. І нават прозвішча Тукай адтуль — яшчэ ў 30-я гады XX стагоддзя яно было надзвычай распаўсюджана ў тых мясцінах. Падважваецца аўтарытэт польскіх вучоных і пры аналізе балады “Лілеі”. Думку Г. Бегалійсана пра тое, што ўзнікненне гэтага твора абумоўлена польскаю народнаю песняю пра забойства жонкаю мужа, што з дзесяці пачатковых радкоў свайго твора паэт ажно дзевяць уключыў наўпрост з народнае песні, С. Станкевіч аспрэчвае тым, што наступным часткам балады кароткая польская песня “не магла даць патрэбных дэталей”. Затое ў беларускім фальклоры даследчык знаходзіць шэраг матываў, якія мог выкарыстаць паэт. Гэта і песня пра лілеі, і казкі пра пустэльніка, які можа падымаць з магілы нябожчыка, і прымхі пра падступнасць жонкі, ейнае пакаранне звышнатуральным чынам, і ўстананне з труны нябожчыка, калі зрываюць кветкі, пасяяныя на яго магіле, і г. д. “Лілеі” С. Станкевіч вылучае у баладным даробку А. Міцкевіча, бо тут найбольш яркава выявілася майстэрства паэта злучаць разнастайныя народныя матывы з уласнымі задумамі, майстэрства пісаць сапраўдныя творы мастацтва.

А вось балады А. Міцкевіча “Рыбка”, “Свіцязь”, “Свіцязянка”, заснаваныя на паданнях, што бытуюць ля возера Свіцязь, ужо напрыканцы XIX стагоддзя літаратуразнаўцы звязвалі з беларускім фальклорам (працы В. Брухнальскага, Ст. Здзярскага, Ю. Трацяка), аднак С. Станкевіч даводзіць, што “нягледзячы на тое, што народныя паданні, якія маюць падобны на Міцкевічавую баладу матывы, былі прадметам увагі шматлікіх даследчыкаў, але яны не былі належна прааналізаваны (...), бо ведалі толькі асобныя версіі падання, часта вельмі адрозныя ад Міцкевічавага матыву”. Зноў жа пасля стараных пошукаў на Наваградчыне наш вучоны паказвае на беспасярэднюю сувязь паэтыкі А. Міцкевіча з

вуснаю народнаю творчасцю. У той жа час ён зусім справядліва адзначае, што А. Міцкевіч не пайшоў па-нявольніцку за паданнем (як гэта зрабілі Я. Чачот і Т. Зан). Паэт узяў з падання адно матыў затаплення горада й узнікнення возера, змяніўшы прычыну катастрофы. Места правальваецца пад зямлю не за правіны альбо грахі жыхароў, а ў выніку малітваў кабет Свіцязі, якія палічылі за лепшае загінуць, чым “у палоне звінець ланцугамі”. Ён вызначыў свае адносіны да народнае крыніцы такім самым чынам, як і ў другой частцы “Рыбкі”, дзе з народнае крыніцы зачарпнуў адно сам матыў скамянення, змяняючы род віны грэшніка. Што паэт не мог па-нявольніцку пайсці за якім-небудзь з народных паданняў — гэта зусім зразумела. Бо варта ўсвядоміць, што ў баладзе ён хацеў уславіць род Верашчакаў, калі лёс Свіцязі звязваў з выдуманым князем Туганам, які меўся быць пачынальнікам (прадпаятам) гэтага роду. Дзеля рэалізацыі гэтае мэты паэту было недастаткова народнага падання пра Свіцязь. Ён мусіў звярнуцца па патрэбныя дэталі да іншых крыніцаў.

Фактычна С. Станкевіч быў першым, хто ўсебакова і сур’ёзна даследаваў фальклорную аснову творчасці А. Міцкевіча польскамоўнай літаратуры пачатку XIX ст. Да яго гэтае пытанне закраналі вельмі рэдка. Прычым, дзеля вызначэння народных матываў у А. Міцкевіча выкарыстоўвалі “польскі фальклор і мала звярталі ўвагу на фальклор роднага краю паэта”. Не выпадкова, відаць, літаратуразнаўцы зводзілі ўплыў фальклору на балады А. Міцкевіча да мінімуму, стараліся знайсці вытокі творчасці паэта ці то ў класічнай, ці то ў еўрапейскай літаратуры. Зрэшты, гэтая тэндэнцыя жывая і да сённяшняга дня.

Асабліва каштоўны ў кнізе С. Станкевіча раздзел, прысвечаны II і IV часткам “Дзядоў”⁸. Вядома, не ўсе загадкі твора ўдалося нашаму вучонаму разгадаць, але шэраг недастаткова ясных на той час момантаў — як напрыклад, праблему віны і кары альбо генезіс і ролю Гусяра ды інш. — з прычыны прыцягнення багацейшага этнаграфічнага матэрыялу атрымаў дастаткова поўнае асвятленне. Валодаючы такім матэрыялам, С. Станкевіч меў падставы сцвердзіць, што “З гледзішча выкарыстання народнага элементу ковенска-віленскія “Дзяды”, асабліва іхняя II частка, выходзяць на першае месца ў паэтычным даробку Міцкевіча. Паэт звярнуўся ў гэтым творы не толькі да народнага абраду памінавання памерлых продкаў, але таксама выкарыстаў шэраг іншых матываў, якія паходзяць з народных казак, легендаў, прымхаў ды песняў, лучачы іх у пекнае мастацкае адзінства (...). Што датычыць адносінаў паэта да фальклору ў “Дзядох”, дык мы зазначылі, што хоць яны ўбралі ў сябе шмат народнага элементу, аднак не з’яўляюцца дакладнаю копіяй абраду, які адзначае люд. Гэта застаецца ў непасрэднай сувязі з характарам твора, а таксама з мастацкімі намерамі творцы. Апрача клопату пра фальклорную дакладнасць, паэт імкнуўся закрануць у гэтым творы шэраг іншых праблемаў, дзеля чаго мусіў змяняць факты, зачэрпнутыя з фальклору. У сувязі з гэтым вельмі моцна пазначыўся тут уласцівы Міцкевічу прынецп аб’яднання ў адно цэлае некалькіх народных матываў, часта цалкам адрозных, і палучэнне іх з уласнымі помысламі. Народны элемент, які магутна выступіў ужо ў “Баладах і рамансах”, набыў у “Дзядох” найвышэйшае паэтычнае выяўленне, выступіў як ў агульнай канцэпцыі твора, так і ва ўсіх ягоных складковых элементах”.

Кнігу С. Станкевіча, а таксама два артыкулы пра А. Міцкевіча ў эмігранцкім друку⁹ нашы даследчыкі¹⁰, бясспрэчна, ведалі, выкарыстоўвалі й выкарыстоўваюць.

⁸ Гэта прызнала і тагачасная польская крытыка. Гл.: Zgorzelski Cz. Wśród wileńskich książek // Srody literackie. 1937. Nr 6. S. 39—41.

⁹ Адам Міцкевіч — вялікі сын зямлі беларускай // Бацькаўшчына. 1955. №47—48; Адам Міцкевіч. На 175 угодкі ад нараджэння // Беларус. 1974. № 201.

¹⁰ Польскія — і да сённяшняга дня ставяцца да яе з недаверам, часцей за ўсё адзначаюць пэўныя недахопы, не звяртаючы ўвагу на вартасці.

Але, скажам, калі ў 50-я гады скрыта цытуючы яе, лічылі неабходным дадаць пра буржуазна-нацыяналістычную тэндэнцыйнасць аўтара; дык сёння, тлумачачы той ці іншы Міцкевічаў матыў, адно толькі спасылаюцца на ўказаную С. Станкевічам фальклорную крыніцу, прыводзяць нібыта з яе тэксты, не пераправяраючы, хоць з-за памылак друку ў С. Станкевіча гэтыя тэксты знаходзяцца на іншых старонках, а то й у іншых выданнях.

Зробленае С. Станкевічам уражвае сваёй маштабнасцю, грунтоўнасцю. Значэнне ягонае кнігі не траціцца з часам. Менавіта даследаванні такога тыпу, даследаванні, якія даводзяць уплыў беларускае архаікі на светапогляд А. Міцкевіча, на ягоную творчасць, даюць падставы сцвярджаць: паэзія Адама Міцкевіча — гэта беларуская польскамоўная паэзія¹¹. Тым больш, што яшчэ ў 30-я гады Аляксандр Пагодзін, вядомы расійскі гісторык і філолаг-славіст, дарэчы, аўтар двухтомнае працы “Адам Мицкевич” (М., 1912—1913), пісаў у рэцэнзій на “Pierwiastki białoruskie w polskiej poezji romantycznej”: “Исследование г. Станкевича имеет, собственно, более глубокое и сложное значение, чем это могло бы казаться: если Мицкевич до такой степени был проникнут народно-белорусской стихией, как Гоголь малорусской, то может ли он в полной мере считаться польским поэтом, как может ли быть признан совсем русским писателем Гоголь?”¹². Відаць, не выпадкова асноўны закід польскіх рэцэнзентаў быў супраць таго, што С. Станкевіч выявіў “прасякнутасць” Адама Міцкевіча “беларускай народнай стыхіяй”. Яны згаджаліся толькі на ўплыў фальклору ўвогуле на паэта¹³, не зважаючы, што аніякае іншае, апрача беларускае архаікі А. Міцкевіч грунтоўна не ведаў.

Мікола Хаўстовіч

¹¹ “Ці не настаў час сказаць прама, што Адам Міцкевіч польскамоўны паэт і самой Беларусі, прыналежны беларускай гісторыі і ўласна беларускай літаратуры? Гэта найбольш адпавядае ісціне” (Вайткевіч В., Лойка А. Зорка Адама Міцкевіча // Мастцтва Беларусі. 1988. С. 12.)

¹² Slavia. R. XVII. 1939—1940. S. 477.

¹³ Гл.: Pion. 1936. Nr 42; Srody literackie. 1937. Nr 6.